

Odborná reflexia problematiky textologickej a edičnej prípravy kníh (k začiatkom teoretickej textológie na Slovensku)

Veronika Ráčová

RÁCOVÁ, V.: Professional Reflection of the Textological and Editorial Stages of Pre-Production in Book Publishing (on the Beginnings of Theoretical Textology in Slovakia)

SLOVENSKÁ LITERATÚRA 67, 2020, No. 1, p. 1 – 10

Key words: textology and editing in Slovakia, Jozef Felix, Karol Rosenbaum, Mikuláš Bakoš, book series Hviezdoslav Library

The paper deals with literary and historical mapping of the beginnings of professional reflection of the textological and editorial stages of pre-production in book publishing in Slovakia. It focuses on the attempts at a theoretical grasp of the subject within a given period of time, i.e. from the 1950s to the early 1960s, which can be regarded as a period of time when this scientific branch was being formed in the Slovak environment. It reflects on three fundamental articles, which were published on this subject by Jozef Felix, Karol Rosenbaum and Mikuláš Bakoš and it shows how the authors mentioned above attempted at an early systematization of the knowledge of the branch although their conclusions were first and foremost based on the practical needs of the editorial pre-production for publishing houses. Therefore, the paper also pays attention to the reasons behind it coming to the conclusion that the beginnings of a more systematic thought given to the editorial pre-production stage in book publishing date back to the creation of an important publishing edition, which was the book series Hviezdoslav Library.

Kľúčové slová: textológia a editorstvo na Slovensku, Jozef Felix, Karol Rosenbaum, Mikuláš Bakoš, knižná edícia Hviezdoslavova knižnica

Z hľadiska rekonštrukcie uvažovania o začiatkoch teoretickej textológie u nás sme donedávna mali k dispozícii nesúrodý a dôslednejšie nesytematizovaný materiál, čo do určitej miery môže indikovať nezájum o danú vedeckú disciplínu. Príspevkom, ktorý sa ako prvý pokúša o systematizáciu odbornej reflexie zameranej na problematiku slovenskej textológie a editorstva, je bibliografický súpis pripravený Dušanom Teplanom v roku 2016.¹ V ňom klasifikuje články a štúdie zaoberajúce sa oblasťou do deviatich kategórií. Na takto sumarizovanom korpuse textov sa ukazuje, že materiálovo najrozsiahlejšie sú príspevky venované tomu, čo D. Teplan označuje názvom *Textová kritika* a rozdeľuje do dvoch subkategórií – *Atribúcia textu* (príspevky sa prirodzene orientujú na staršie literárne pamiatky) a *Vývin textov a textové varianty* (tu nájdeme aj príspevky zamerané na novšie literárne diela). Druhou početnou skupinou je časť nazvaná *Textologická a editorská prax v kritických hodnoteniach*. Znamená to, že najväčšia pozornosť vedcov a vedkýň bola venovaná primárne problematike, ktorá vyvstáva zo samotnej edičnej praxe a jej následná reflexia. Teoretickým problémom z oblasti textológie, ktoré D. Teplan zaraďuje do kategórie *Teoretické východiská a metodika textologického výskumu*, sa od počiatkov kreovania disciplíny po súčasnosť venuje podľa súpisu iba dvadsaťdva štúdií, pričom viaceré sú súčasťou zborníka *Text a textológia* zostaveného Ivanom Kusým v roku 1989,² a treba podotknúť, že v prípade niektorých príspevkov zo spomenutej publikácie je otázne, či by nemali spadať do inej klasifikačnej skupiny.³

Dôležitým príspevkom do skúmanej problematiky je aj Teplanov archívny výskum. Na archíváliách dochovaných textologických a edičných zásad si môžeme overiť, že hoci formatívne myšlienky vytvorenia základných princípov pre edičnú úpravu kníh vznikli už v dvadsiatych rokoch 20. storočia v Literárnohistorickom odbore Matice slovenskej v Martine, tým, že neboli implementované do praxe, nemohli byť ani ďalej rozvíjané. Nanovo sa táto otázka otvorila až po roku 1945, no spočiatku riešila v prvom rade problematiku edičných zásad pre úpravu starších literárnych pamiatok (E. Pauliny, A. D. Dubay, J. Ambruš, J. Čaplovič a iní).⁴ Posunom smerom k novším literárnym dielam a impulzom k snahe o ustálenie prípravy a vydávania literárnych pamiatok sa v roku 1950 stali zásady nazvané *Návrh zásad pre vydávanie rukopisných pamiatok a tlačených diel slovenskej literatúry*,⁵ vypracované pracovníkmi Textologickej komisie pri Literárnovednom ústave Slovenskej akadémie vied a umení v Bratislave. Potreba vzniku edičnej metodológie ukazuje, že serióznejšie ustáľovanie textológie ako vedeckej disciplíny sa u nás začalo až v päťdesiatych rokoch 20. storočia a vychádzalo z praktických skúseností, teda edičnej prípravy kníh pre vydavateľstvá, na čo upozornila vo svojej štúdii už Zuzana Hašková.⁶ Autorka vníma nedostatočné oddeľovanie

1 TEPLAN, Dušan: Textologické zásady a edičné koncepcie na Slovensku (Z archívov slovenskej literárnej vedy II.). In: *Litikon*, roč. 1, 2016, č. 2, s. 125 – 156.

2 KUSÝ, Ivan (ed.): *Text a textológia*. Bratislava : Veda, 1989. Edícia Litteraria.

3 Bližšie pozri Teplan, c. d., s. 137 – 156.

4 Teplan, c. d., s. 125 – 137.

5 Dôležitým impulzom pre ich prijatie boli iste aj české Kritické a edičné zásady pro vydávání novočeských autorů z roku 1947.

6 HAŠKOVÁ, Zuzana: Slovenská textológia a editorstvo v druhej polovici 20. storočia. In: *Slovenská literatúra*, roč. 60, 2013, č. 2, s. 143 – 155.

teoretickej textológie od praktickej činnosti skôr negatívne.⁷ Treba však podotknúť, že po normatívnej príručke *Editor a text*, ktorá prvý raz vyšla v roku 1971 a z ktorej autorka primárne vychádzala,⁸ sa v súčasnosti na disciplínu nazerá voľnejšie, ako to zachytávajú Michal Kosák, Jiří Flaišman a ďalší v publikácii *Editologie (Od náčrtu ke knize)* z roku 2018.⁹

Ak sa však vrátíme na začiatok etablovania disciplíny, na nevyhnutnosť istej normatívnosti poukazuje vo svojom článku z roku 1953 aj Jozef Felix, jeden z prvých vedcov, ktorý sa u nás problematikou textológie a edičnej prípravy kníh začal zaoberať. Okrem neho sa na edičnú prax ako na svoju kľúčovú tému zamerali aj ďalšie dva príspevky, pre uvažovanie o problematike iniciálne – od Karola Rosenbauma (1954) a Mikuláša Bakoša (1960).¹⁰ Jednotiacim princípom ich úvah, ktoré oscilujú najmä okolo praktických skúseností a dôsledkov edičnej prípravy literárnych diel klasikov, avšak ešte bez potrebného hlbšieho teoretického zázemia, sa stáva v prvom rade jej kritika. Edičnú prax minulosti charakterizovali podľa zmienaných autorov slová ako svojvôľa, bezbrehosť, náhodilosť, pokusníctvo, improvizovanosť, nepripravenosť, nevedeckosť či chaos.

V tejto štúdiu sa zameriame práve na prvé state spomenutých autorov, ktoré prispeli ku kreovaniu disciplíny na Slovensku. Poukážeme na problémové okruhy, ktoré sa pri odbornej reflexii edičnej prípravy kníh riešili ako prvoradé, a pokúsime sa načrtnúť teoretické textologické východiská, ku ktorým autori príspevkov postupne, najmä na základe vlastných praktických skúseností, ale aj poznatkov z oblasti textológie a editorstva v okolitých krajinách, prichádzali.

Na otázku, prečo nastáva potreba vyjasnenia si edičných zásad pri úprave literárnych textov klasikov práve v tomto období, je odpoveďou požiadavka normatívnosti vyplývajúca z formovania dôležitej edície nazvanej Hviezdoslavova knižnica.¹¹ Jej vznik súvisí v prvom rade s kultúrnou politikou štátu, prostredníctvom edície sa mali diela klasikov slovenskej literatúry vydávať a šíriť *masovo*, čo je jeden z kľúčových pojmov obdobia po udalostiach v roku 1948. Edícia fungovala od roku 1950 pod vydavateľským patronátom Matice slovenskej, od roku 1953 prešla pod Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry (SVKL). Ideologické podložie súvisiace s etablovaním edície dokazuje okrem základnej požiadavky masovosti, a teda dostupnosti čo najširším vrstvám obyvateľstva, aj do verejného diskurzu implementovaný naratív o výške prvotného finančného vkladu-príspevku

7 Hašková, c. d., s. 144 – 145.

8 HAVEL, Rudolf – ŠTOREK, Bohuslav (ed.): *Editor a text. Úvod do praktické textologie*. Praha : Československý spisovatel, 1971.

9 KOSÁK, Michal – FLAIŠMAN, Jiří a kol.: *Editologie (Od náčrtu ke knize)*. Praha : Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2018.

10 ROSENBAUM, Karol: Úlohy slovenskej textológie. In: *Slovenská literatúra*, roč. 1, 1954, č. 3, s. 265 – 280; BAKOŠ, Mikuláš: Od diletantizmu k vede? (K vývinu slovenskej textológie v poslednom desaťročí). In: *Slovenská literatúra*, roč. 7, 1960, č. 1, s. 97 – 116.

11 Podľa dobových článkov dala podnet na vznik edície Hviezdoslavova spoločnosť založená v roku 1949, vďaka ktorej vznikol Hviezdoslavov fond a bola vyhlásená verejná zbierka. Vyzbieraná suma presiahla viac ako šesť miliónov korún aj vďaka (predpokladáme povinným) príspevkom rôznych inštitúcií (pozri GARAJ, Ján K.: Hviezdoslavova knižnica. In: *Knižnica*, roč. 7, 1955, č. 2, s. 125 – 132).

4 vtedajšieho prezidenta Klementa Gottwalda na jej rozbehnutie, a úlohy, ktoré mala edícia plniť.¹²

roč. 67, 2020, č. 1

Slovenská textológia sa aj vďaka tomu kreovala na ideologických základoch, ktoré, prirodzene, ovplyvňovali aj iné dôležité edície toho obdobia (napr. Naši klasici). Praktickým dôsledkom takýchto východísk sa potom stalo ich premietanie do tzv. sprievodných textologických materiálov – úvodov, komentárov či štúdií.¹³ Literárne diela klasikov tak prechádzali dvojitým de-formovaním – jedno spôsobovali svojvoľné redakčné úpravy a zásahy, druhé zasa výklad/komentovanie diela editormi, korelujúce s dobovou politikou štátu. Rezultátom neprímeraných zásahov a mimoliterárnych interpretácií bola teda fixácia/kanonizácia, sociálne fungovanie literárnych diel v deformovanej, posunmi a zmenami editorov zanezenej podobe. Literárne diela klasikov tým boli podsúvané do služieb súdobého politického zriadenia, kultúrnej politiky štátu, napokon aj samotné teoretické uvažovanie o ich edičnej príprave bolo v úvodných rokoch poznačené ideologickými nánosmi a tendenčnosťou. Jozef Felix pokladal vo svojom príspevku za dôležité, okrem kritiky vedeckých, umeleckých či názorových platforiem, s ktorými nebol vedecky stotožnený (formalizmus, štrukturalizmus a nadrealizmus), vymedziť pojem klasik. Nazerá naň programovo, cez prizmu päťdesiatych rokov 20. storočia, v súlade s dobovou rétorikou o „novom začiatku“¹⁴ – klasik je v jeho chápaní niekto, kto môže svojimi „pokrokovými ideami (...) prispievať na budovanie nového života“, „kto môže slúžiť za vzor“, kto je „svojimi dielami z minulosti nástrojom

12 Úvodnú časť hesla o vóli sprístupniť „širokým masám slovenského ľudu to najlepšie, čo slovenská literatúra v minulosti vytvorila, teda tie diela, ktoré budú slovenskému ľudu posilou a povzbudením v budovaní lepšieho a krajšieho života“ (Garaj, c. d., s. 125) nájdeme aj v samotných zväzkoch, ktoré v edícii vyšli. Masovosť a všeobecná prístupnosť edície sa vnímali ako „mobilizujúca akcia“, ktorá mala zasiahnuť čo najširšiu čitateľskú základňu. Tomu zodpovedal aj náklad kníh, distribúcia a cena. Pracovalo sa s predpokladom, že tak, ako by mohlo na Slovensku vzbudiť záujem dielo A. Jiráska, mohla by Hviezdoslavova knižnica zaujať v Čechách (pozri Garaj, c. d., s. 125). Spomenutá masovosť sa ukázala aj v článkoch zo šesťdesiatych rokov 20. storočia, napríklad podľa Karola Wlachovského mala edícia v začiatkoch šesťdesiatych rokov takmer šesťdesiatitisíc členov. Hlavnou odberateľskou základňou boli robotníci (v roku 1963 tvorili napr. 39%, iba pre porovnanie – učitelia boli zastúpení dvomi percentami odberateľov, študenti klesli z dvadsiatich percent v úvode šesťdesiatych rokov na päť percent v roku 1963). Niekoľkoročné fungovanie edície zvýraznilo čoskoro aj jej nedostatky či obmedzenia charakteristické pre malé kultúry – prvotným zámerom bolo výhradné vydávanie pôvodnej slovenskej literatúry v tzv. slovenskom rade, čo sa ukázalo ako neudržateľné, preto neskôr vznikol aj tzv. svetový rad. Dôvodom bolo, že edícia pomerne rýchlo vyčerpala kľúčových (a dobovo prijateľných) autorov slovenskej literatúry, preto pristúpila redakcia k reediciám, čoho praktickým dôsledkom bol pokles predplatiteľov, odmietajúcich platiť za knihy, ktoré už vlastnili (pozri WLACHOVSKÝ, Karol: Quo vadis, HK & SPKK? In: *Slovenské pohľady*, roč. 80, 1964, č. 3, s. 129 – 131).

13 Pre edíciu Naši klasici (SVKL, šéfredaktor vydavateľstva Ivan Kupec, zodpovedný redaktor Jozef Felix) od roku 1953 edične pripravoval Karol Rosenbaum 6-zväzkové dielo J. G. Tajovského. Prvý zväzok otvára štúdiá nazvaná Literárne dielo Jozefa Gregora Tajovského a hneď v prvom odseku sa čitatelia môžu dozvedieť, že jeho dielo „vyrástlo v dobe, keď sa do politického zápasu organizovane prihlásila aj slovenská robotnícka trieda, keď kapitalizmus nadobudol aj v Uhorsku svoj imperialistický charakter“ (cit. podľa ROSENBAUM, Karol: Literárne dielo Jozefa Gregora Tajovského. In: *Jozef Gregor Tajovský. I. zväzok diela. Do konca, Besednice, Smutné nôty*. Bratislava: SVKL, 1953, s. 7), inde zasa, že Tajovského krátke rozprávky sú poznačené sympatiami k ruskému národu, no „rozprávky, ktoré sa dotýkajú Veľkej októbrovej revolúcie a kontrarevolučného boja československých légii proti nej, svedčia o tom, že Tajovský nepochopil veľkosť svetovejinného činu ruského proletariátu“ (tamže, s. 28 – 29). Podobných komentárov, ktoré sledujú mimoliterárne ciele, je v dobových edíciách mnoho. R. Bílik ich považuje za základný kanonizačný nástroj (pozri BÍLIK, René: Socialistický realizmus ako „kánonická doktrína“: o základných mechanizmoch procesu kanonizácie. In: *World Literature Studies*, roč. 7, 2015, č. 3, s. 37 – 38).

14 K tomu pozri Bílik, c. d., s. 33.

kultúry prítomnosti“;¹⁵ preto „nespokojnosť je vari najlepším popudom k snahe bedliť na správne vydávanie textov našich klasikov, ktorí sa majú stať základom novej tvoriacej sa, socialistickej literatúry“.¹⁶ Podobne tendenčne, v súlade s dobovými naratívmi, sa začína i príspevok K. Rosenbauma, v ktorom vyhlasuje: „Klasické dedičstvo našej literatúry stalo sa oporou novej socialistickej literatúry, základom, z ktorého ona organicky vyrastá.“¹⁷

Ak sa na ustanovujúce teoretické príspevky pozrieme z hľadiska predmetu ich výskumu, teda editorstva a textológie, môžeme identifikovať dva základné problémové okruhy:

1. Prvým je kritika a pomenovanie problematických miest edičnej prípravy kníh v minulosti a otázka potreby stanovenia edičnej metodológie, teda prípravy edičných zásad, čomu sa vo svojom príspevku venujú predovšetkým Jozef Felix a Karol Rosenbaum, okrajovo Mikuláš Bakoš.
2. Druhým, oveľa menej rozpracovaným okruhom je pokus o náčrt teoretického vymedzenia disciplíny, ustalo vanie základnej terminológie, čo môžeme nájsť sčasti u Karola Rosenbauma, najmä však u Mikuláša Bakoša, poučenom poznatkami zo sovietskeho, českého či poľského prostredia.

1. Problematické miesta edičnej prípravy kníh v minulosti a potreba formovania edičných zásad

Na základe snahy o pomenovanie problémov, ktoré so sebou priniesla edičná prax minulosti, sa autori príspevkov usilujú vymedziť nové prístupy, ktoré by pri vydávaní literárnych diel znamenali čo najmenej deformít nonautorskými zásahmi či nánosmi, meniacimi identitu literárneho diela, teda ich slovami umeleckú osobitosť vydávaného textu, hoci treba podotknúť, že v praxi (dokonca v ich vlastnej, ako uvidíme v prípade K. Rosenbauma) sa toto úsilie nie vždy odrážalo.

Jozef Felix vo svojom článku podrobuje kritike pracovné postupy viacerých editorov a ako pracovník SVKL má výhrady, a nie neoprávnené, o. i. k niektorým matičným vydaniám. Matici slovenskej vytýka nepripravenosť, nekoncepcnosť, neodobnosť, kritizuje náhodné vydávanie bez vedeckokritického aparátu a fakt, že občas absentujú nielen bibliografické a textologické poznámky, ale aj samotné meno editora (*Sobrané spisy básnické Hviezdoslava*, 15. zv. Martin : Matica slovenská, 1924 – 1931).

Felixov rozsiahly článok sa venuje predovšetkým praktickým otázkam edičnej prípravy kníh, teoretické vymedzenia zostávajú mimo jeho záber. Orientuje sa najmä na apretačnú svojvôľu, neprímerané edičné zásahy (hláskoslovné, lexikálne a pod.), vďaka čomu editori zanášajú vydávané literárne diela. Ukážkou toho, ako sa na literárnych textoch môže takáto prax odraziť, je príklad rôznych vydání diela Janka Kráľa. Z edičných poznámok Jaroslava Vlčka v *Baladách a piesňach Janka Kráľa* (Martin : Matica slovenská, 1936, edícia Čítanie študujúcej mládeže) sa možno dozvedieť, že jeho poéziu považoval za nedotvorenú a tvrdí, t. j. vyžadujúcu si edičné zásahy. J. Felix, ktorý tieto zásahy zmapoval, dospel k záveru, že ich výsledkom je zmena autenticity textu (na násilné normalizovanie niektorých

15 FELIX, Jozef: O vydávaní klasikov. In: *Slovenské pohľady*, roč. 69, 1953, č. 12, s. 1152.

16 Tamže, s. 1164.

17 Rosenbaum, Úlohy slovenskej textológie, c. d., s. 265.

tvarov v prípade básní písaných po česky upozorňuje aj pri edičnej práci M. Pišúta v *Súbornom diele Janka Kráľa*. Martin : Matica slovenská, 1952). Uvádza, že sa mnohokrát apretovalo v súlade s platnými dobovými pravopisnými zásadami,¹⁸ často bez ohľadu na eufonickú organizáciu verša, čo malo (napr. v prípade J. Kráľa) vplyv na následnú reflexiu (napr. literárnoteoretické uvažovanie o jeho verši). Kritike podrobujú aj nesprávny prepis Kráľových textov,¹⁹ ktorého sa dopustil S. Mečiar v *Ťezných básňach* (Martin : Matica slovenská, 1938) a upozorňuje aj na fakt, že na základe sekundárneho dokumentárneho materiálu zachovaného v archívoch (listy, korešpondencia, záznamy a pod.) možno doložiť, že autori a autorky neraz s edičnými zásahmi do svojich textov nesúhlasili, no často im podľahli, preto okrem redakčných a cenzúrnych zásahov spomína aj zásahy autocenzúrne.

K návrhom zásad pre ďalšiu edičnú prax sa Jozef Felix dostáva takmer v samom závere svojho príspevku. Okrem zmienky o už spomínanom *Návrhu zásad*, ktoré pripravila Textologická komisia SAVU, v príspevku dokumentuje i interné zásady,²⁰ ktoré vznikli na základe praktických skúseností s edičnou prípravou textov v SVKL a mali zamedziť apretačnej svojvôli redaktorov. Výberovo možno uviesť, že sa týkali otázok sémantiky textu, umeleckého zámeru autora, systematickosti, dbania na nevypúšťanie a nepozmeňovanie zámerných jazykových zvláštností, zásad textovej zrozumiteľnosti a zachovania miery pri lexikálnych zásahoch.

K. Rosenbaum, ktorý istý čas pôsobil v Literárnohistorickom ústave Matice slovenskej a inštitúcii prisúdil pozitívnu úlohu v starostlivosti o „vydanie klasickej spisby vtedy, keď naša kultúra bola zamorovaná brakovou literatúrou a kozmopolitickým znevažovaním našej národnej kultúry, keď vládol v umení zväčša formalizmus a naturalizmus“,²¹ kritizuje, podobne ako J. Felix, prvé vydania Hviezdoslavovej knižnice, ktoré vyšli bez textologického aparátu a s neprimeranými edičnými zásahmi (napr. Timrava, Kukučín). Venuje sa aj téme autocenzúry – podľa neho takýmto tendenciám podľahol aj J. G. Tajovský „ktorý si osvojil niektoré náhľady vtedajších puristov“ a škrtal.²² Zmieňuje sa aj o autocenzúre spoločenského charakteru, zjavne prehliadajúc ideologizáciu diela zo strany editora v sprievodnom textologickom aparáte (úvody, štúdie a komentáre), ktorej sa sám dopúšťal.

18 Nielen na estetické dôsledky, ktoré môže mať prepisovanie textov podmienené o. i. jazykovým purizmom ako jednou z reakcií na politické zmeny, upozornil ŠÁMAL, Petr: Jak se stát socialistickým realistou: přepracované vydání sebe sama. In: *Česká literatura*, roč. 57, 2009, č. 2, s. 172 – 195.

19 J. Felix uvádza viacero príkladov, ktoré vznikli nesprávnym prepisom – napr. v rukopisnom vydaní sa zachovala podoba verša „Večer si rozprávame fajčiac o Varíne“, ktorú S. Mečiar prepísal ako „Večer si rozprávame fajčiac o baríne“, čo podľa autora článku neadekvátne podporilo tézy o tajomnosti/záhadnosti Kráľovej poézie. Cit. podľa Felix, c. d., s. 1143.

20 Zásady, ktoré vo svojom príspevku spomína, sú nateraz archívne nedohľadané a rekonštruovať ich možno iba zo samotného Felixovho textu. Odkazuje na ne však aj M. Bakoš, ktorý ich pomenúva ako Návrh zásad pri príprave čitateľského vydania našich klasikov a dodáva, že v SVKL sa používali od roku 1952 (pozri BAKOŠ, Mikuláš: Od diletantizmu k vede? K vývinu slovenskej textológie v poslednom desaťročí. In: *Slovenská literatúra*, roč. 7, 1960, č. 1, s. 105, s. 113). Na tieto zásady sa však odvolávajú aj konkrétni editori pracujúci na literárnych dielach pripravovaných pre SVKL, napr. M. Chorváth v edičnej poznámke k Jesenského Spisom III. (Bratislava : SVKL, 1957, s. 488).

21 Rosenbaum, Úlohy slovenskej textológie, c. d., s. 266.

22 Tamže, s. 276.

K. Rosenbaum, ktorému možno vyčítať viaceré vlastné edičné pochopenia, napríklad uplatňovanie tzv. kombináčnej metódy,²³ ktorú autokorektívne pri diele J. G. Tajovského i priznáva a obhajuje vôľou „chcejuúc ‚zachrániť‘ cenné miesta“,²⁴ kritizuje prácu J. Vlčka, J. Škultétyho i Š. Krčméryho. Tí sa na text klasika pozerali ako na nehotový, s potrebou opravovať ho podľa pravidiel vtedajšej platnej pravopisnej normy. Pripomína, že napríklad vo vydaniach diel M. Kukučina chýbajú vety, odseky, identifikuje tu zámenu nárečových slov za spisovné, zmenu slovosledu, dialógov, kritizuje, že sa z diel klasikov stratili bohemizmy či žargón a zavládli puristické tendencie,²⁵ čo, ako sme už uviedli vyššie, má na identitu literárneho textu negatívny vplyv.

Aj v štúdiu Mikuláša Bakoša, ktorú možno nazvať prvou vedeckou štúdiou k problematike teoretickej textológie, sa stretávame s výhradami voči niektorým edičným prístupom minulosti. Podľa neho bola jednou z prekážok rozvoja vedeckej textológie povrchnosť, ľahostajnosť a uplatňovanie svojvoľných zmien a opráv, „raz v mene jazykovej ‚správnosti‘ (podľa dobového jazykového úzu, najčastejšie tzv. martinského), alebo podľa vlastného estetického vkusu či osobných záľub“ editora, tak si počínali J. Škultéty, J. Vlček, F. Votruba, Š. Krčméry, A. Mráz aj R. Brtáň, anonymní redaktori a korektori vydání, preto „koľko bolo vydání, toľko znení, odlišných redakcií“.²⁶ Kritike podrobuje aj edičnú prácu K. Rosenbauma za jeho prípravu Tajovského, predovšetkým za uplatnenie spomenutej kombináčnej metódy.

Práve Bakošov text, ktorý sa edičnou prípravou kníh zo stránky jazykovej zaoberal iba veľmi okrajovo, nás privádza k druhému sledovanému okruhu, a to je vnímanie textológie ako vedeckej disciplíny, nie iba ako pomocnej praktickej činnosti súvisiacej s edičnou prípravou kníh pre vydavateľstvá a potrebou formovania niekoľkých základných zásad ustáľujúcich podobu vydávaných literárnych diel.²⁷

2. Pokus o teoretické vymedzenie disciplíny. Snaha o ustáľovanie terminológie

Príspevok J. Felixa otvára predovšetkým otázku súvisiace s konkrétnou edičnou praxou a v podstate je to až článok K. Rosenbauma, ktorý sa usiluje vymedziť textológiu ako vedeckú disciplínu a definovať jej základné úlohy, teda oprieť praktické riešenia o teoretické základy. V oblasti edičných zásad upozorňuje na nebezpečenstvo ich automatickej aplikácie, nabáda skôr na literárnohistorické preskúmanie celého autorovho diela, jeho kritické zhodnotenie, ktoré by malo

23 Kombináčnou metódou sa v textológii rozumie kombinovanie rôznych variantov literárneho textu zo strany editora, čím vzniká taký textový variant, ktorý autor nikdy nenapísal. V období, v ktorom boli publikované nami sledované príspevky a začalo sa ustáľovanie textológie ako vedeckej disciplíny, sa takýto spôsob práce s textom už vnímal ako neprípustný.

24 Rosenbaum, Úlohy slovenskej textológie, c. d., s. 276.

25 Tamže, s. 268.

26 Bakoš, c. d., s. 99.

27 Na margo vytvorenia zásad podotýkame, že v roku 1985 v štúdiu Totožnosť diela a edičný proces si kladie František Miko otázku, či sú edičné pravidlá vôbec potrebné. Ich nedostatok videl najmä v tom, že problematiku rozdeľujú „mechanickou enumeráciou parciálnych stránok edičných zásahov (osobitne sa traktuje pravopis či transkripcia, osobitne slovná zásoba, gramatika, syntax, často sa zotrváva len na jazykovej rovine, a vyššie sa nejde)“. Cit. podľa MIKO, František: Totožnosť diela a edičný proces. In: *Slovenská literatúra*, roč. 32, 1985, č. 6, s. 503.

následne napomôcť predchádzaniu ich mechanického uplatňovania. Za hlavné problémy slovenskej textológie označil tie, ktoré súvisia s periodizačným rozdelením literárnych pamiatok a jazykom literárnej epochy, preto sa zamýšľa nad možnosťou vypracovať pre každé obdobie vlastné edičné pravidlá, prípadne prispôbiť staré súčasnej edičnej praxi.²⁸

K. Rosenbaum, na rozdiel od J. Felixa, rozpracúva aj otázku voľby základného textu pre nové vydanie. Negatívne vníma, keď si editori za základný text automaticky berú predchádzajúce vydanie bez dôslednej textovej kritiky. Za základný text odporúča zobrať variant, ktorý na viacerých miestach nazýva textom „posledného vydania za života autora“,²⁹ čo je zjavný terminologický nedostatok, pretože takýto variant nevyučuje kritizovaný postup uvedený vyššie. Je zrejmé, že má na mysli text, ktorý prešiel autorovou revíziou, prípravou, s ktorou vyslovil autor súhlas, teda o posledné autorizované vydanie.

O šesť rokov neskôr, v roku 1960, sa M. Bakoš usiluje o ustálenie terminológie, pričom vychádza zo skúseností textológov z okolitých krajín. Zdôrazňuje nevyhnutnosť preskúmania histórie textu, ktorá, spoločne s preštudovaním sekundárnych dokumentárnych materiálov, odhalí jeho porušenia a nonautorské nánosy. Hoci konštatuje, že zásada rešpektovania tvorivej vôle autora a zásada posledného autorizovaného vydania ako základu vydania nového, ktorá sa aplikovala od roku 1954, nie sú javmi všeobecne neakceptovanými, predsa len sa v jeho článku stáva táto problematika jednou z kľúčových. Argumentuje, že zásada „posledného autorizovaného vydania sa prijíma v textológii preto, že je najúčelnejšia a (...) poskytuje objektívne východisko pre výber základného textu diela a vypracovanie (...) autentického znenia diela (tzv. kánonického textu)“, no v jeho názoroch vládne neustálenosť, vychádzajúca z poznania, že východiskový text možno určiť až po dôslednom kritickom preskúmaní celej jeho histórie.³⁰ Venuje sa otázkam tzv. poslednej vôle autora – problematike, či vydanie, ktoré autor označí ako to, z ktorého by mali vychádzať všetky ďalšie redakcie textu, možno plne rešpektovať, a spomína námietky, že prepracovanie diela nemusí byť jeho vylepšením. V tomto ohľade je potrebné upozorniť, že jednotlivé textové varianty je nutné podrobiť dôslednej kritickému analýze a výber východiskového textu by sa mal uskutočniť po podrobnom preskúmaní celej histórie textu, nielen jednotlivých textových variantov, ale aj sekundárneho dokumentárneho materiálu, ktorý môže v mnohých prípadoch odhaliť závažné zistenia – napríklad že autor/autorka s textovými zásahmi nesúhlasili, alebo, hoci na ne dali súhlas, s finálnou podobou textu neboli v dostatočnej miere oboznámení. Ďalším argumentom v prospech dôsledného preskúmania jednotlivých variantov a v neprospech automatického akceptovania posledného autorizovaného vydania za života autora je, že autorový vývin nemá lineárne vzostupný charakter, teda posledné riešenie nemusí byť z textologického ani estetického hľadiska to najlepšie. M. Bakoš v článku prvý raz zmieňuje aj estetickú analýzu, ktorá môže textológovi pomôcť zamedziť apretáčnej svojvôli, dbať na to, aby literárne dielo aj po úpravách zostalo individualizované a jazykovo špecifické, t. j. orientovať sa aj na jeho estetickú funkčnosť.

28 Rosenbaum, Úlohy slovenskej textológie, c. d., s. 270.

29 Tamže, s. 277, 278, 279.

30 Bakoš, c. d., s. 107.

V príspevkoch K. Rosenbauma a M. Bakoša sa už diferencuje aj medzi typmi vydania, hoci terminológia nie je ešte celkom ustálená. K. Rosenbaum píše o čitateľskom a akademickom vydaní a uvádza, že v ich príprave nemá byť rozdiel. Čitateľské vydania označuje ako masové, vedecké alebo akademické edície nazýva vydania s textovokritickým aparátom a dokumentami. Pri typoch vydania sa zamýšľa aj nad otázkami ich priblíženia súčasníkom, vnútrojazykovým prekladom – t. j. či by malo byť pri vedeckom vydaní dielo transliterované a pri čitateľskom transkribované, alebo by aj tu bolo vhodnejšie zachovať pôvodný jazyk. Uvádza, že slová, ktoré sú dnešným čitateľom nezrozumiteľné, by sa v každom prípade nemali nahrádzať, ale vysvetľovať, textológ má mať voľnú ruku len pri skutočných chybách (v zmysle pravopisných chýb), pričom treba preskúmať, či ide naozaj o chybu a nie nárečové špecifikum, ktoré autor používa. Podobné úvahy rozvíja aj M. Bakoš. Pri jazykovej úprave sa podľa neho nesmú narušiť individuálne zvláštnosti jazyka autora ani dobový kolorit. No literárny text by mal slúžiť „aj potrebám jazykovej kultúry (upevňovania a diferenciacie spisovného jazyka) v prítomnosti“, ³¹ čo môže byť z edičného hľadiska rozpor, najmä ak by sa mechanickým uplatňovaním tohto kritéria mali stierať individuálne špecifiká prejavu autora. Dôležitá je podľa neho aj požiadavka jazykovej dokumentárnosti (čitateľ, slovami E. Paulinyho, si má byť vedomý historického odstupu, má cítiť, že dielo pochádza zo staršej doby), ³² a práve pri tejto požiadavke považuje za dôležité brať ohľad na typ vydania (čitateľské, vedecké a špecifické vydania pre deti a mládež).

V sledovaných štúdiách sa pertraktovala aj požiadavka odbornej prípravy textológov. Zdôrazňuje sa, že iba samotná orientácia v diele autora nie je postačujúca, t. j. nestačí izolované štúdium histórie textu (variantov, redakcií diel), pretože rovnako dôležité sú aj poznatky o okolnostiach jeho vzniku (štúdium sekundárnych dokumentárnych materiálov), kritických ohlasoch, súdobej jazykovej norme, o literatúre, spoločnosti, politickej cenzúre a pod.

Ako sme mohli sledovať, počiatky slovenskej textológie reprezentované ustanovujúcimi článkami J. Felixa, K. Rosenbauma a M. Bakoša sa od praktických otázok súvisiacich s problematikou jazykovej úpravy vydávaných literárnych diel, apretačnou svôjvoľou, tendenciami k jazykovému purizmu, cenzúrnym a autocenzúrnym zásahom niesli ďalej smerom k potrebe ustálenia a dodržiavania základných edičných zásad, ktoré vzišli z požiadavky normatívnosti úprav literárnych diel vydávaných predovšetkým v rámci masovo širenej edície Hviezdoslavova knižnica. Až neskôr sa pozornosť vedcov preniesla aj na teoretické otázky ako voľba východiskového textu či typ vydania, čo nasvecovalo dovtedy uplatňované praktické riešenia z novej perspektívy. O prehĺbenie poznatkov v disciplíne sa v neskorších obdobiach pokúsili napr. Cyril Kraus, František Miko či Nora Krausová, ako však v závere svojej štúdie *Od diletantizmu k vede?* uvádza M. Bakoš, v riešení textologických otázok sa od prvotných diskusií a príspevkov veľmi ďaleko nepokročilo, a treba dodať, že tento stav v podstate pretrváva dodnes.

31 Tamže, s. 112.

32 Tamže, s. 113.

Štúdiá je výstupom projektu VEGA 1/0416/19 *Textologický a edičný výskum vybraných reedíí básnických zbierok vydaných od druhej polovice 20. storočia po súčasnosť*. Zodpovedná riešiteľka: Mgr. Veronika Rácová, PhD. Doba riešenia: 2019 – 2021.

Literatúra

- BAKOŠ, Mikuláš: Od diletantizmu k vede? (K vývinu slovenskej textológie v poslednom desaťročí). In: *Slovenská literatúra*, roč. 7, 1960, č. 1, s. 97 – 116.
- BÍLIK, René: Socialistický realizmus ako „kánonická doktrína“: o základných mechanizmoch procesu kanonizácie. In: *World Literature Studies*, roč. 7, 2015, č. 3, s. 30 – 41.
- FELIX, Jozef: O vydávaní klasikov. In: *Slovenské pohľady*, roč. 69, 1953, č. 12, s. 1133 – 1164.
- GARAJ, Ján K.: Hviezdoslavova knižnica. In: *Knižnica*, roč. 7, 1955, č. 2, s. 125 – 132.
- HÁŠKOVÁ, Zuzana: Slovenská textológia a editorstvo v druhej polovici 20. storočia. In: *Slovenská literatúra*, roč. 60, 2013, č. 2, s. 143 – 155.
- HAVEL, Rudolf – ŠTOREK, Břetislav: *Editor a text. Úvod do praktické textologie*. Praha : Paseka, 2006.
- KOŠÁK, Michal – FLAIŠMAN, Jiří a kol.: *Editologie (Od náčrtu ke knize)*. Praha : Ústav pro českou literaturu Akademie věd České republiky, 2018.
- MIKO, František: Totožnosť diela a edičný proces. In: *Slovenská literatúra*, roč. 32, 1985, č. 6, s. 501 – 509.
- ROSENBAUM, Karol: Literárne dielo Jozefa Gregora Tajovského. In: *Jozef Gregor Tajovský. I. sväzok diela. Do konca, Besednice, Smutné nôty*. Bratislava : SVKL, 1953, s. 7 – 34.
- ROSENBAUM, Karol: Úlohy slovenskej textológie. In: *Slovenská literatúra*, roč. 1, 1954, č. 3, s. 265 – 280.
- ŠÁMAL, Petr: Jak se stát socialistickým realistou: přepracované vydání sebe sama. In: *Česká literatura*, roč. 57, 2009, č. 2, s. 172 – 195.
- TEPLAN, Dušan: Textologické zásady a edičné koncepcie na Slovensku (Z archívov slovenskej literárnej vedy II.). In: *Litikon*, roč. 1, 2016, č. 2, s. 125 – 156.
- WLACHOVSKÝ, Karol: Quo vadis, HK & SPKK? In: *Slovenské pohľady*, roč. 80, 1964, č. 3, s. 129 – 131.

Mgr. Veronika Rácová, PhD.
Katedra slovenského jazyka
a literatúry
Filozofická fakulta Univerzity
Konštantína Filozofa v Nitre
Štefánikova 67
949 74 Nitra
vracova@ukf.sk